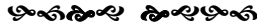

*Ο Φυσικός Νόμος
του Κάρμα*

Bhikkhu Nyānadassana
(Ιωάννης Τσέλιος)

Athens Theravada Center
2024

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΡΜΑ –

ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΜΑΣ

Η διδασκαλία του *κάρμα* αφορά τον ηθικό νόμο σχετικά με τις εκούσιες πράξεις μας και τα αποτελέσματά τους, καθώς και τον μηχανισμό με τον οποίο είτε δημιουργούμε έναν κόσμο οδύνης για τον εαυτό μας και τους άλλους είτε μειώνουμε την οδύνη και οδηγούμαστε στην απελευθέρωση και τη Φώτιση.

Η λέξη *κάρμα* έχει εισέλθει στο καθημερινό λεξιλόγιο πολλών Δυτικών. Συχνά όμως η έννοιά της παρεξηγείται, καθώς εκλαμβάνεται ως απόκρυφη, μυστήρια, μεταφυσική δύναμη, ή ως αναπόφευκτη μοίρα.

Το *κάρμα* (η πράξη), σύμφωνα με τη διδασκαλία του Βούδα, δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτε άλλο παρά η δική μας πρόθεση, βούληση ή θέληση (*cetanā*) που εκφράζεται μέσα από μια συγκεκριμένη πράξη. Συνεπώς, δεν έχει τη μυστήρια έννοια που απέκτησε σε μεταγενέστερη εποχή.

Το *κάρμα* (*karma*) ή *κάμμα* (*kamma*) είναι ινδική λέξη και σημαίνει «πράξη», «δράση», «έργο». Προέρχεται από τη ρηματική ρίζα *kara* που σημαίνει «κάνω, πράττω, ενεργώ, δρω». Στα ελληνικά έχουμε και τις λέξεις «κάμνω, κάμει, έκαμα, καμωμένος, κάωμα, καμώματα», πιθανόν ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής προέλευσης από την ινδική λέξη *kamma* ή *karma*, οι οποίες έχουν την έννοια της «καμωμένης πράξης».

Ουσιαστικά, το *κάρμα* υποδηλώνει τις καλές και τις φαύλες προθέσεις μας (*kusala-*, *akusala-cetanā*). Αυτές οι προθέσεις εκδηλώνονται ως καλές ή φαύλες πράξεις που εκφράζονται με το σώμα, την ομιλία και τον νου. Με τη σειρά τους, οι πράξεις

μας επιφέρουν αποτελέσματα που λέγονται *κάρμα-βιπάκα* (*karma-vipāka*), δηλαδή αποτέλεσμα, συνέπεια, καρπός των πράξεων, ωρίμανση των πράξεων. Συνήθως η λέξη *κάρμα* χρησιμοποιείται από τους απλούς ανθρώπους τόσο για τις πράξεις όσο και για τα αποτελέσματα, κάτι το οποίο δεν είναι ακριβές.

Αυτά καθαυτά, το *κάρμα* (η πράξη) και τα αποτελέσματά του (*κάρμα-βιπάκα*) ακολουθούν τον φυσικό νόμο της αιτίας και του αποτελέσματος, τον φυσικό νόμο της δράσης και της αντίδρασης. Και δεν υπάρχει κανένας δάσκαλος στον κόσμο που να έχει διδάξει αυτόν τον νόμο τόσο λεπτομερώς και με σαφήνεια όσο ο Βούδας. Όπως είπε και ο Μαχάτμα Γκάντι: «Αν υπήρχε κάποιος δάσκαλος στον κόσμο που επέμενε στον αμείλικτο νόμο της αιτίας και του αποτελέσματος, ήταν ο Βούδας Γκόταμα». (*Young India*, ed. 1927)

Ο φυσικός νόμος της αιτίας και του αποτελέσματος, της δράσης και της αντίδρασης

Ένα από τα αξιώματα της επιστήμης είναι ότι το σύμπαν κυβερνάται από θεμελιώδεις φυσικούς νόμους, οι οποίοι λειτουργούν όσο είναι ενεργές οι δυνάμεις ή οι ενέργειες της φύσης.

Οι φυσικοί νόμοι ανακαλύπτονται μέσω παρατηρήσεων και κατανοούνται από συγκεκριμένα γεγονότα. Σε όλες τις περιπτώσεις βασίζονται άμεσα ή έμμεσα σε εμπειρικά αποδεικτικά στοιχεία. Είναι γενικά κατανοητό ότι αντικατοπτρίζουν αιτιώδεις σχέσεις που είναι οι θεμελιώδεις αρχές για την πραγματικότητα των φαινομένων και αυτοί οι νόμοι μάλλον ανακαλύπτονται παρά εφευρίσκονται. Οι λέξεις «τύχη» και «σύμπτωση» δεν έχουν θέση στο λεξιλόγιο ενός επιστήμονα ή ενός ανθρώπου που χρησιμοποιεί τη μεθοδική και συστηματική παρατήρηση των φαινομένων. Όπως δήλωσε ο γάλλος φιλόσοφος Βολταίρος: «Λέξεις όπως τύχη, τυχαίο και σύμπτωση εφευρέθηκαν για να εκφράσουν γνωστά αποτελέσματα άγνωστων αιτιών».

Εδώ μπορούμε να προσθέσουμε κι άλλες λέξεις που εφευρέθηκαν για τις άγνωστες αιτίες, όπως μοίρα, κισμέτ, Θεία Θέληση, Θεού θέλοντος, Θεία Χάρη κ.λπ. Δηλαδή μια ανώτερη, αόρατη, αθέατη, μυστήρια, μυστηριώδης, ανεξήγητη δύναμη που θεωρείται υπεύθυνη για ό,τι συμβαίνει σε κάθε άνθρωπο—για την ευτυχία ή τη δυστυχία του—καθώς και ό,τι αυτή η δύναμη έχει ορίσει για κάθε άνθρωπο, δηλαδή το πεπρωμένο του.

Τέτοιες αντιλήψεις αναπτύχθηκαν από πρωτόγονους, απλοϊκούς, ευκολόπιστους ανθρώπους και επικρατούν ακόμη και σήμερα. Δεν βασίζονται σε παρατηρήσεις και πειράματα ή σε εμπειρικά αποδεικτικά στοιχεία. Τουναντίον, ολόκληρη η ιστορία της επιστήμης είναι η σταδιακή συνειδητοποίηση ότι τα γεγονότα δεν συμβαίνουν με αυθαίρετο, τυχαίο τρόπο, χωρίς συγκεκριμένες αιτίες και αποτελέσματα, αλλά αντικατοπτρίζουν μια συγκεκριμένη υποκείμενη τάξη. Βάσει αυτού του συγκεκριμένου νόμου, κάθε αποτέλεσμα έχει μια αιτία ή μια αλυσίδα αιτιών και συμβαίνει σύμφωνα με καθορισμένη τάξη.

Όλα τα πράγματα είναι μια σειρά αιτιών και αποτελεσμάτων. Πρόκειται για μια συνέχεια όπου όλα συνδέονται και συσχετίζονται. Οι φυσικοί νόμοι υπονοούν μια αιτία και ένα αποτέλεσμα, καθώς και μια αδιάκοπη αλληλουχία δράσης και αντίδρασης μεταξύ των παρατηρούμενων στοιχείων. Κάθε αποτέλεσμα πρέπει να έχει μια επιβεβαιωμένη και επαληθευμένη αιτία, και με τη σειρά της αυτή η αιτία πρέπει να έχει κάποιο επιβεβαιωμένο αποτέλεσμα. Είναι ο διαρκής, ατέλειωτος κύκλος αιτίας και αποτελέσματος.

Ο ηθικός νόμος

Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ο νόμος της αιτίας και του αποτελέσματος, της δράσης και της αντίδρασης,

επικρατεί όχι μόνο στις φυσικές διαδικασίες αλλά, εξίσου αυστηρά, και στις ηθικές πράξεις.

Κατά συνέπεια, στη διδασκαλία του Βούδα υπογραμμίζεται ότι η ηθικώς επιδέξια σκέψη, ομιλία και πράξη φέρνουν ως αποτέλεσμα ευτυχία στον πράττοντα σε κάποια δεδομένη στιγμή, ενώ αντίθετα οι πράξεις που είναι ηθικά αδέξιες φέρνουν ως αποτέλεσμα μελλοντικό πόνο, ταλαιπωρία και βάσανα. Γι' αυτό, ο Βούδας λέει:

«Αν με αγνό νου κάποιος μιλάει ή πράττει,
η ευτυχία τον ακολουθεί,
όπως η σκιά του που ποτέ δεν φεύγει.

»Αν με διεφθαρμένο νου κάποιος μιλάει ή πράττει,
η δυστυχία τον ακολουθεί,
όπως ο τροχός (του κάρου) του βοδιού το πόδι».¹

Δηλαδή, αν προβάλλει κάποιος κάτι θετικό, θα πάρει πίσω κάτι θετικό. Αντιθέτως, αν προβάλλει κάτι αρνητικό, θα πάρει πίσω κάτι αρνητικό. Αυτό σημαίνει:

Αγνός νους ⇒ αγνή πράξη ⇒ αποτέλεσμα (ευτυχία)
Διεφθαρμένος νους ⇒ διεφθαρμένη πράξη ⇒ αποτέλεσμα
(δυστυχία)

Καλή αιτία ⇒ καλό αποτέλεσμα

Κακή αιτία ⇒ κακό αποτέλεσμα

Αυτός είναι ο λεγόμενος φυσικός νόμος του *κάρμα*, δηλαδή ο φυσικός νόμος της αιτίας και του αποτελέσματος, της δράσης και αντίδρασης των πράξεών μας. Ονομάζεται επίσης και νόμος της «ηθικής αιτιότητας».

Για να καταλάβουμε πώς λειτουργεί αυτός ο νόμος, καλό είναι να δούμε πώς λειτουργούν άλλοι νόμοι στη φύση. Ένας

¹ Dhṛ, 1, 2.

τέτοιος φυσικός νόμος είναι ο νόμος των καιρικών, ατμοσφαιρικών, μετεωρολογικών και θερμικών φαινομένων. Εδώ ανήκει ο νόμος της δράσης και αντίδρασης, της αιτίας και του αποτελέσματος στη φυσική τάξη των φαινομένων, όπως ο αέναςος κύκλος των εποχών, η τακτική σειρά των εποχών, οι αιτίες των ανέμων και των βροχών, η αιτιοκρατία της θερμότητας. Εδώ ανήκει επίσης και ο νόμος του ηλεκτρομαγνητισμού, του φωτός, της έλξης, της βαρύτητας και των ισχυρών και ασθενών δυνάμεων που κυριαρχούν στον μικροσκοπικό χώρο του ατομικού πυρήνα. Δηλαδή οι μετεωρολογικοί, φυσικοί, χημικοί, γεωλογικοί, αστρονομικοί, κ.λπ. νόμοι της ανόργανης ύλης που κυβερνώνται από την αιτιοκρατία.

Άλλος φυσικός νόμος είναι ο βιολογικός και ο γενετικός νόμος της οργανικής ύλης, όπως του σπόρου ως αιτίας και του καρπού ως αποτελέσματος. Για παράδειγμα, ο σπόρος μιας μηλιάς δεν μπορεί να δώσει ως καρπό πορτοκάλια αλλά μόνο μήλα. Ο σπόρος ενός ζαχαροκάλαμου δίνει γλυκιά γεύση, όχι πικρή.

Εδώ ανήκει και ο νόμος της κληρονομικότητας στα φυτά και στα ζώα μέσω των κυττάρων, των γονιδίων και της κωδικοποιημένης γενετικής πληροφορίας εντός του DNA.

Παρόμοια με τους παραπάνω φυσικούς νόμους, υπάρχει και ο νόμος της αιτίας και του αποτελέσματος, της δράσης και της αντίδρασης στον ανθρώπινο νου και στις ανθρώπινες πράξεις, που λέγεται «ηθικός νόμος» ή «ηθική αιτιότητα». Πώς λειτουργεί αυτός ο νόμος; Γιατί γινόμαστε αυτό που σκεφτόμαστε; Πώς βιώνουμε τα αποτελέσματα των πράξεών μας;

Ας υποθέσουμε ότι ένας γεωργός έχει ένα κομμάτι γης που είναι καλή, εύφορη. Η γη δίνει στον γεωργό μία επιλογή: μπορεί να φυτέψει στη γη ό,τι αυτός επιλέξει. Η γη θα επιστρέψει αυτό που ο γεωργός φυτεύει, αλλά δεν νοιάζεται για το τι φυτεύεται σ' αυτήν. Η απόφαση εξαρτάται από τον γεωργό να πάρει την απόφαση.

Εδώ συγκρίνουμε τον ανθρώπινο νου με τη γη, επειδή ο νους, όπως και η γη, δεν νοιάζεται γι' αυτό που φυτεύουμε σ' αυτόν.

Θα επιστρέψει αυτό που του φυτεύουμε, αλλά δεν τον νοιάζει τι του φυτεύουμε.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι ο γεωργός έχει δύο σπόρους στο χέρι του. Ο ένας είναι σπόρος από καλαμπόκι, ο άλλος από στρύχνο, ένα φυτό με τοξικούς καρπούς. Σκάβει δύο μικρές τρύπες στη γη και φυτεύει τους δύο σπόρους—στη μία το καλαμπόκι, στην άλλη τον στρύχνο. Σκεπάζει τις τρύπες, ποτίζει τους δύο σπόρους και φροντίζει τη γη. Και τι θα συμβεί; Κατά κανόνα, η γη θα του επιστρέψει καρπό από τους σπόρους που της φύτεψε.

Θυμηθείτε ότι η γη δεν νοιάζεται. Θα επιστρέψει τοξικό καρπό με την ίδια αφθονία που θα επιστρέψει καλαμπόκι. Και να που εμφανίζονται και τα δύο φυτά και ο καρπός τους: ένα καλαμπόκι με υγιεινό καρπό και ένας στρύχνος με τοξικό καρπό.

Καλή αιτία ⇒ καλό αποτέλεσμα

Κακή αιτία ⇒ κακό αποτέλεσμα

Ο ανθρώπινος νους είναι πολύ πιο εύφορος και απίστευτα πιο γόνιμος από τη γη και λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο. Δεν τον νοιάζει τι φυτεύουμε—επιτυχία ή αποτυχία, καλό ή κακό, έναν συγκεκριμένο, αξιόλογο στόχο ή τη σύγχυση, τον φόβο, το άγχος. Αυτό που φυτεύουμε πάντως πρέπει να το επιστρέψει σ' εμάς. Γι' αυτό και στα βουδιστικά κείμενα αναφέρεται πως:

«Ό,τι σπόρο σπέρνει κάποιος, τέτοιον καρπό θερίζει.

Ο πράττων το καλό θερίζει το καλό
και ο πράττων το κακό, το κακό.

Σπείρατε τον σπόρο, θα βιώσετε τον καρπό του».²

Εκατονταετίες αργότερα, η σχέση της αιτίας και του αποτελέσματος, και συνεπώς η ηθική συνέπεια του νόμου του *κάρμα*,

² S I, *Samuddaka-sutta*, σ. 227.

εκφράστηκε και στη ρήση του αποστόλου Παύλου, όπου επισημαίνεται:

«ὁ γὰρ ἐὰν σπεῖρη ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει».³

Στα Ελληνικά υπάρχει και η έκφραση: «Όποιος σπέρνει ανέμους, θερίζει θύελλες».

Τελικά, ο ανθρώπινος νους θα μας επιστρέψει ό,τι θέλουμε, ό,τι επιλέγουμε, ό,τι έχουμε πρόθεση να φυτέψουμε, δηλαδή ό,τι έχουμε πρόθεση να πράξουμε: το καλό ή το κακό.

Η πρόθεση

Ουσιαστικά, η πρόθεση ή η βούληση (*cetanā*) καθορίζει τις πράξεις μας ως καλές και επιδέξιες ή ως κακές και αδέξιες. Όπως λέει ο Βούδας:

«Την πρόθεση είναι που αποκαλώ *κάρμα* (πράξη). Διότι έχοντας μια πρόθεση, κάποιος κάνει μια πράξη με το σώμα, την ομιλία ή τον νου».⁴

Πρόθεση ⇔ Πράξη

Αυτό που πραγματικά βρίσκεται πίσω απ' όλες τις πράξεις μας, δηλαδή η ουσία όλων των πράξεών μας, είναι η πρόθεσή μας, η δύναμη της θέλησής μας, της βούλησής μας. Αυτή η πρόθεση εκφράζεται ως πράξη του σώματος, της ομιλίας και του νου, και ο Βούδας την αποκαλεί *κάρμα* (πράξη). Κι εδώ πρόθεση και πράξη σημαίνουν «ηθική πρόθεση» και «ηθική πράξη».

Αυτό σημαίνει ότι η ακούσια πράξη, δηλαδή η πράξη άνευ προθέσεως, δεν θεωρείται *κάρμα*, «ηθική πράξη». Αν για παράδειγμα πατήσουμε κατά λάθος και σκοτώσουμε μερικά μυρμή-

³ Προς Γαλάτες 6:7.

⁴ A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 414.

για καθώς περπατάμε στον δρόμο, αυτό δεν θεωρείται *κάρμα* φόνου, καθώς δεν υπήρχε πρόθεση να τα σκοτώσουμε.

Μη Πρόθεση ⇒ Μη Ηθική Πράξη

Αν όμως τα σκοτώσουμε με πρόθεση φόνου, σκόπιμα και εσκεμμένα, τότε θεωρείται *κάρμα* φόνου.

Πρόθεση ⇒ Ηθική Πράξη

Παρόμοια, αν για παράδειγμα μας πέσει κατά λάθος ένα χαρτονόμισμα στο σκεύος ενός ζητιάνου, αυτό δεν θεωρείται *κάρμα* γενναιοδωρίας, καθώς δεν υπήρχε πρόθεση να το δωρίσουμε.

Μη Πρόθεση ⇒ Μη Ηθική Πράξη

Αν όμως το δώσουμε με πρόθεση γενναιοδωρίας, εσκεμμένα και με σκοπό να βοηθήσουμε, τότε αυτό θεωρείται *κάρμα* γενναιοδωρίας.

Πρόθεση ⇒ Ηθική Πράξη

Κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να διακρίνουμε εδώ το ηθικό περιεχόμενο μιας πράξης σύμφωνα με την καλή ή την κακή πρόθεση. Έτσι, *κάρμα* βασικά σημαίνει ηθικά εκούσιες ή εκ προθέσεως καλές ή κακές πράξεις.

Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι ο πράττων το κακό με κακή πρόθεση θερίζει το κακό, και ο πράττων το καλό με καλή πρόθεση θερίζει το καλό. Στον Βουδισμό δεν αξιολογούμε απλώς την εξωτερική εκδήλωση μιας πράξης ορίζοντάς την ως ηθική ή ανήθικη, αλλά αξιολογούμε και την εσωτερική εκδήλωσή της ως πρόθεση.

Ο νόμος του *κάρμα*, δηλαδή της αιτίας και του αποτελέσματος των πράξεων, εξηγεί έτσι τη δύναμη της πρόθεσής μας. Οι προθέσεις μας δημιουργούν αιτίες. Μέσα στον σπόρο των προσωπικών μας προθέσεων, βρίσκονται οι ρίζες των αιτιών. Αυτές οι αιτίες δημιουργούν αποτελέσματα που βιώνουμε στη ζωή μας ως συνθήκες ζωής.

Αυτή η εξήγηση του *κάρμα* θέτει έτσι την τελική ευθύνη του ανθρώπινου πεπρωμένου στα χέρια μας. Μας αποκαλύπτει πως οι ηθικές μας επιλογές και πράξεις μπορούν να γίνουν είτε αιτία πόνου και δεσμών είτε μέσο για πνευματική ελευθερία. Το *κάρμα* είναι η βουδιστική αντίληψη της εκούσιας πράξης ως δύναμης που διαμορφώνει και μεταμορφώνει το ανθρώπινο πεπρωμένο. Και το μήνυμα εδώ είναι:

Αλλάξτε τις προθέσεις σας και αλλάξτε τη ζωή σας.
Μεταμορφώστε τις πράξεις σας και θα δημιουργήσετε
μια ολοκαίνουρια μοίρα.

Κάθε επιλογή μας έχει τεράστιο δυναμικό για το μέλλον

Σύμφωνα με τον Βούδα, οι εκούσιες πράξεις μας, οι εκ προθέσεως πράξεις μας, παράγουν αποτελέσματα που τελικά επιστρέφουν σ' εμάς. Ένα αποτέλεσμα είναι η άμεση ορατή ψυχολογική επίδραση. Το άλλο είναι η επίδραση της ηθικής ανταπόδοσης.

Αρχικά, ας εξετάσουμε την ψυχολογική επίδραση του *κάρμα*. Όταν μια πράξη εκτελείται εκ προθέσεως, αφήνει μια τροχιά στον νου, δημιουργώντας ένα αποτύπωμα που μπορεί να σηματοδοτήσει την αρχή μιας νέας νοητικής τάσης. Αυτή η πράξη έχει την τάση να επαναλαμβάνεται και να αναπαράγεται. Καθώς οι πράξεις αυτές πολλαπλασιάζονται, δομούν τον χαρακτήρα μας και την προσωπικότητά μας.

Η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας μας είναι απλώς ένα συνάθροισμα όλων των εκούσιων ενεργειών και πράξεών μας, ένα

αντιπροσωπευτικό δείγμα όλου του συσσωρευμένου μας *κάρμα*. Όταν υποκύπτουμε (αρχίζοντας με απλούς τρόπους) στις φαύλες παρορμήσεις του νου, χτίζουμε σιγά σιγά έναν άπληστο χαρακτήρα, ή έναν εχθρικό χαρακτήρα, ή έναν επιθετικό χαρακτήρα, ή έναν συγχυσμένο χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά, όταν αντισταθούμε στις φαύλες παρορμήσεις, τις αντικαθιστούμε με τα αντίθετά τους, δηλαδή τις καλές ιδιότητες. Τότε αναπτύσσουμε έναν ενάρετο χαρακτήρα ή θα μπορούσαμε να γίνουμε σοφοί και φωτισμένοι.

Καθώς αλλάζουμε βαθμιαία τις συνήθειές μας, αλλάζουμε τον χαρακτήρα μας και, καθώς αλλάζουμε τον χαρακτήρα μας, αλλάζουμε όλη την ύπαρξή μας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Βούδας τονίζει τόσο έντονα την ανάγκη να προσέχουμε κάθε πράξη, κάθε επιλογή. Γιατί κάθε επιλογή μας έχει τεράστιο δυναμικό για το μέλλον.

Ας εξετάσουμε τώρα τα αποτελέσματα της ηθικής ανταπόδοσης. Το πιο σημαντικό στο *κάρμα* είναι η τάση του να ωριμάζει στο μέλλον και να παράγει αποτελέσματα σύμφωνα με τον ηθικό νόμο.

Κάθε φορά που κάνουμε μια ενέργεια, μια πράξη με πρόθεση, αυτή η ενέργεια καταθέτει έναν «σπόρο» στον νου, έναν σπόρο με τη δυναμικότητα να επιφέρει αποτελέσματα στο μέλλον. Τα αποτελέσματα αυτά αντιστοιχούν στη φύση της αρχικής πράξης. Προκύπτουν από τον ενυπάρχοντα ηθικό τόνο της πράξης, δηλαδή την πρόθεση.

Το φαύλο μας *κάρμα* επιστρέφει σ' εμάς και μας οδηγεί στη βλάβη και τη δυστυχία. Το καλό μας *κάρμα* επιστρέφει τελικά σ' εμάς και μας οδηγεί στην ευτυχία και την ευημερία.

Ο νόμος του *κάρμα* είναι μια ηθική εφαρμογή της γενικής θεμελιώδους αρχής ότι για κάθε δράση υπάρχει μια ίση και αντίθετη αντίδραση. Ωστόσο, η λειτουργία του *κάρμα* δεν είναι μηχανική.

Το *κάρμα* είναι εκούσια πράξη, εκούσια ενέργεια, και είναι έτσι κάτι ζωντανό και δυναμικό. Επομένως, το *κάρμα* αφήνει πολύ χώρο για παραλλαγές και αλλαγές.

Το κάρμα ως σπόρος

Οι σπόροι ωριμάζουν μόνο αν συναντήσουν τις κατάλληλες συνθήκες. Αν όμως δεν συναντήσουν τέτοιες συνθήκες, παραμένουν ανώριμοι. Κι αν καταστραφούν, δεν μπορούν ποτέ να ωριμάσουν. Παρόμοια, το *κάρμα* θα αποδώσει τα αποτελέσματά του μόνο εάν υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες. Χωρίς τις κατάλληλες συνθήκες, δεν μπορεί να ωριμάσει.

Ένα *κάρμα* μπορεί ακόμα και να καταστραφεί από ένα άλλο *κάρμα*: το καλό από το κακό και αντίστροφα. Είναι σημαντικό να καταλάβουμε ότι ο σημερινός τρόπος ζωής μας, οι διαθέσεις μας και η συμπεριφορά μας μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο ωριμάζουν τα παλιά μας *κάρμα*.

Ορισμένα παρελθόντα *κάρμα* είναι τόσο ισχυρά, ώστε πρέπει να φτάσουν στην ωρίμανσή τους. Δεν μπορούμε να ξεφύγουμε απ' αυτά ό,τι και να κάνουμε. Όπως λέει ο Βούδας ιδιαίτερα για τα αποτελέσματα των φαύλων πράξεων:

«Ούτε στον ουρανό, ούτε στη μέση του ωκεανού,
ούτε εισερχόμενος στα φαράγγια των βουνών,
υπάρχει τόπος στον κόσμο
όπου μένοντας κανείς μπορεί να ξεφύγει
από τα αποτελέσματα των φαύλων πράξεών του».⁵

Ωστόσο, η ωρίμανση των προηγούμενων *κάρμα* εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τον τρόπο με τον οποίο ζούμε τώρα. Αν ζούμε απρόσεκτα και ασύνετα, θα δώσουμε στο προηγούμενο κακό *κάρμα* την ευκαιρία να ωριμάσει. Αυτό μπορεί να εμποδί-

⁵ Dhp, 127.

σει το καλό *κάρμα* να παράγει τα αποτελέσματά του ή μπορεί να ακυρώσει τα καλά του αποτελέσματα.

Από την άλλη πλευρά, αν τώρα ζούμε συνετά και με σωφροσύνη, θα δώσουμε στο προηγούμενο καλό μας *κάρμα* την ευκαιρία να ωριμάσει και να εμποδίσει τα αποτελέσματα του κακού μας *κάρμα*, με το να τα αποδυναμώσει, να τα καταστρέψει ή και να αποτρέψει την ίδια την ωρίμανσή τους.

Είδη του κάρμα με βάση τον χρόνο της ωρίμανσης

Το *κάρμα* μπορεί να παράγει αποτελέσματα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, ακόμη και σε διαφορετικές ζωές. Υπάρχουν τρία βασικά είδη του *κάρμα* που διακρίνονται από τον χρόνο της ωρίμανσης. Υπάρχει *κάρμα* που ωριμάζει: α) σε αυτή τη ζωή, β) στην επόμενη ζωή και γ) σε κάποια ζωή μετά την επόμενη.⁶

Τα πρώτα δύο είδη ωριμάζουν όποτε βρουν την ευκαιρία. Χάνουν όμως τη δύναμή τους αν δεν βρουν την ευκαιρία να ωριμάσουν είτε στην παρούσα ζωή είτε στην επόμενη ζωή. Το τρίτο είδος *κάρμα* είναι το ισχυρότερο. Παραμένει ενεργό για πολλές ζωές.

Η χρονική καθυστέρηση, ή το χρονικό διάστημα για την ωρίμανση του *κάρμα*, μας βοηθά να κατανοήσουμε αυτό που μπορεί να φαίνεται ως ασυμφωνία στη λειτουργία του *κάρμα*. Συχνά βλέπουμε καλούς ανθρώπους να αντιμετωπίζουν δυσκολίες και μεγάλη ταλαιπωρία στη ζωή τους. Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε κακούς ανθρώπους που συναντούν μεγάλη επιτυχία και καλή τύχη. Αυτό οφείλεται στη χρονική καθυστέρηση μεταξύ της ενέργειας του *κάρμα* και του αποτελέσματός του (*kamma-vipāka*).

Ο καλός άνθρωπος υφίσταται τα αποτελέσματα και τους καρπούς ενός κακού *κάρμα* από το παρελθόν. Ωστόσο, στο

⁶ A I, *Nidānasutta*, σ. 144: «*ditthe vā dhamme, uparajja vā, apare vā pari-yāye*».

μέλλον θα απολαύσει τα ευχάριστα αποτελέσματα του καλού *κάρμα* που δημιουργεί τώρα. Αντίθετα, ο κακός άνθρωπος απολαμβάνει τώρα τα αποτελέσματα του καλού *κάρμα* του παρελθόντος. Στο μέλλον όμως, θα αποκομίσει τον καρπό του κακού *κάρμα* του και θα υποφέρει.

Δύο είδη του κάρμα με βάση τις ηθικές αιτίες

Από την ηθική πλευρά, υπάρχουν δύο κατηγορίες του *κάρμα*: φαύλο *κάρμα* και καλό *κάρμα*.

Το φαύλο *κάρμα* είναι μια πράξη πνευματικά επιβλαβής και ηθικά αξιολογικά κριτική. Το καλό *κάρμα* είναι μια πράξη πνευματικά ευεργετική και ηθικά αξιόπαινη.

Η πρόθεση και οι ρίζες της πρόθεσης

Υπάρχουν δύο βασικά κριτήρια για τη διάκριση μεταξύ καλών και φαύλων *κάρμα*. Η μία είναι η πρόθεση πίσω από την πράξη και η άλλη είναι οι ρίζες της πρόθεσης.

Η πρόθεση

Αν μια πράξη έχει ως πρόθεση να βλάψει τον εαυτό μας, να βλάψει τους άλλους ή να βλάψει και τον εαυτό μας και τους άλλους, αυτό ονομάζεται φαύλο *κάρμα*. Το *κάρμα* που συμβάλλει στο καλό του εαυτού μας, στο καλό των άλλων ή στο καλό και των δύο ονομάζεται καλό *κάρμα*.

Οι ρίζες

Το άλλο κριτήριο είναι οι ρίζες της πρόθεσης και επομένως της πράξης. Όλες οι πράξεις ξεκινούν απ' ορισμένους νοητικούς παράγοντες που ονομάζονται ρίζες. Αυτοί οι νοητικοί

παράγοντες είναι οι αιτιώδεις παράγοντες που αποτελούν τη βάση της πράξης ή την πηγή της πράξης.

Όλες οι φαύλες πράξεις προέρχονται από τρεις φαύλες ρίζες: την απληστία, το μίσος και την αυταπάτη. Η απληστία είναι η εγωιστική επιθυμία που στοχεύει στην προσωπική ευχαρίστηση, εκφραζόμενη ως αρπακτικότητα, φιλοκέρδεια, επιθυμία και προσκόλληση. Το μίσος είναι η κακοβουλία, ο θυμός, η έχθρα, η μνησικακία, η οργή, η έντονη δυσαρέσκεια που εκδηλώνεται βίαια και η αρνητική αξιολόγηση κάποιας περίπτωσης ή ενός ατόμου. Η αυταπάτη είναι η άγνοια, η νοητική θολότητα, η σύγχυση και η φαντασίωση.

Αντίθετως, όλες οι καλές πράξεις προέρχονται από τρεις καλές ρίζες: τη μη απληστία, το μη μίσος και τη μη αυταπάτη. Η μη απληστία εκδηλώνεται ως μη προσκόλληση και ως γενναιοδωρία. Το μη μίσος εκφράζεται θετικά ως καλή θέληση, καλοβουλία, φιλικότητα, φιλοφροσύνη, καλοσύνη και ευγένεια. Η μη αυταπάτη εκδηλώνεται ως σοφία, κατανόηση και νοητική σαφήνεια.

Λόγω αυτών των ριζών πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί όταν κρίνουμε τις δικές μας πράξεις και τις πράξεις των άλλων. Μπορεί να υπάρχει συχνά έντονη διαφορά μεταξύ της εξωτερικής πράξης και της κατάστασης του νου από την οποία πηγάζει αυτή η πράξη.

Κάποιος μπορεί να κάνει ευεργεσίες για τους άλλους, αλλά μόνο εξωτερικά. Το βαθύτερο κίνητρο πίσω από την ευεργεσία του μπορεί να είναι η επιθυμία να αποκτήσει φήμη και αναγνώριση, κάτι που είναι μορφή φαύλης απληστίας και σφοδρής επιθυμίας.

Κάποιος άλλος μπορεί να κάθεται ήσυχα και να διαλογίζεται, φαινομενικά απόμακρος και εγωκεντρικός· αλλά εσωτερικά μπορεί να αναπτύσσει έναν νου φιλικής διάθεσης και συμπόνιας για όλα τα όντα με το να εύχεται να είναι ευτυχή και χωρίς πόνο. Μπορεί κάποιος να τον κατακρίνουν ότι επιδιώκει μόνο το δικό του καλό, αλλά μπορεί να κάνει περισσότερα για να ωφελήσει

τον κόσμο απ' ό,τι ο ευεργέτης που ωθείται από την επιθυμία για όνομα και φήμη.

Η λειτουργία του *κάρμα* είναι τόσο περίπλοκη και τόσο λεπτοφυής, ώστε είναι σχεδόν αδύνατο να κάνει κάποιος συγκεκριμένες προβλέψεις. Το μόνο που μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι οι τάσεις και οι προθέσεις μας· αλλά αυτό αρκεί για να καθοδηγήσουμε το *κάρμα* μας.

ΦΑΥΛΟ ΚΑΙ ΚΑΛΟ ΚΑΡΜΑ

Φαύλο *κάρμα*

Υπάρχουν δέκα κύριες μορφές του φαύλου *κάρμα*:

<i>Με το Σώμα</i>	➤ Ο φόνος έμβιων όντων ➤ Η κλοπή ➤ Η λανθασμένη σεξουαλική συμπεριφορά
<i>Με την Ομιλία</i>	➤ Η ψευδολογία ➤ Η διχαστική ομιλία ➤ Η σκληρή ομιλία ➤ Η φλυαρία ➤ Η απληστία/πλεονεξία
<i>Με τον Νου</i>	➤ Το μίσος/η κακοβουλία ➤ Η λανθασμένη κατανόηση (δηλαδή η αυταπάτη)

Καλό *κάρμα*

Με την αποχή από τα παραπάνω είδη φαύλου *κάρμα*, κάποιος αναπτύσσει το καλό *κάρμα*.

Η έννοια της ηθικής στον Βουδισμό βασίζεται στην ελευθερία από τον πόνο και τη δυστυχία. Συνεπώς, κάθε εκούσια

πράξη που προκαλεί πόνο και δυστυχία στον εαυτό μας ή στους άλλους θεωρείται ανήθικη και φαύλη, ενώ η αποχή από μια τέτοια πράξη θεωρείται ηθική και καλή.

Επιπλέον, το *κάρμα* δεν πρέπει να συγχέεται με τη λεγόμενη «ηθική δικαιοσύνη» ή «ανταμοιβή και τιμωρία». Η ιδέα της ηθικής δικαιοσύνης, δηλαδή της ανταμοιβής και τιμωρίας, προκύπτει από την άποψη ύπαρξης ενός ανώτατου όντος, ενός Θεού-δικαστή, νομοθέτη και κριτή που αποφασίζει τι είναι σωστό και τι λάθος. Λόγω έλλειψης καθαρής γνώσης, οι άνθρωποι εφηύραν πολλούς τέτοιους αόρατους θεούς ή δυνάμεις (μοίρα, συμπαντικές ενέργειες κ.λπ.) που αποφασίζουν για τη «δικαιοσύνη» στη ζωή τους. Ο όρος «δικαιοσύνη» είναι αμφιλεγόμενος και επικίνδυνος, και στο όνομα της δικαιοσύνης έχει γίνει περισσότερο κακό στην ανθρωπότητα παρά καλό. Ωστόσο, ο φυσικός νόμος του *κάρμα* δεν έχει καμιά σχέση με την ιδέα της δικαιοσύνης ή της ανταμοιβής και της τιμωρίας. Κάθε βουλητική πράξη παράγει αποτελέσματα ή επακόλουθα. Αν μια καλή πράξη παράγει καλά αποτελέσματα και μια κακή πράξη άσχημα αποτελέσματα, αυτό δεν είναι δικαιοσύνη, ή ανταμοιβή, ή τιμωρία που επιβάλλεται από κάποιον ή από κάποια δύναμη που κρίνει τις πράξεις των ανθρώπων, αλλά οφείλεται στην ίδια τη φύση της πράξης, στον δικό της νόμο. Όπως, για παράδειγμα, ο σπόρος μιας τσουκνίδας δεν μπορεί να δώσει ως καρπό ένα ζαχαροκάλαμο, παρά μόνο μια νέα τσουκνίδα. Αντίστοιχα, ο σπόρος ενός ζαχαροκάλαμου παράγει μόνο ένα νέο ζαχαροκάλαμο με γλυκιά γεύση, όχι πικρή.

Ο νόμος της έλξης

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε και τον νόμο της έλξης, ότι δηλαδή «το όμοιο ελκύει το όμοιο». Είμαστε ένας ζωντανός μαγνήτης. Αυτό που προσελκύουμε στη ζωή μας είναι αυτό που βρίσκεται σε συνάφεια με τις επικρατούσες σκέψεις, λέξεις και πράξεις μας.

Αν είμαστε ηθικοί, προσελκύνουμε ηθικούς ανθρώπους στη ζωή μας. Αν είμαστε ανήθικοι, προσελκύνουμε ανήθικους ανθρώπους.

Αν θέλουμε καλούς, ηθικούς και ενάρετους ανθρώπους στη ζωή μας, πρέπει να προσπαθήσουμε να είμαστε εμείς οι ίδιοι καλοί, ηθικοί και ενάρετοι.

Κατ' αυτόν τον τρόπο ελκύνουμε ανθρώπους που μας κάνουν καλύτερους, όχι εκείνους που μας ωθούν να εκδηλώσουμε τον χειρότερο εαυτό μας. Εμείς οι ίδιοι δημιουργούμε τον χαρακτήρα και την προσωπικότητά μας μέσω των πράξεών μας και εμείς δρέπουμε τα αποτελέσματα. Ο Βούδας χρησιμοποιεί μια παρομοίωση μ' έναν ζωγράφο για να δείξει πώς συμβαίνει αυτό.

«Ας υποθέσουμε ότι ένας ζωγράφος, χρησιμοποιώντας βαφές και χρώματα, δημιουργεί την εικόνα ενός άνδρα ή μιας γυναίκας πλήρως, με όλα τα χαρακτηριστικά τους. Ομοίως, όταν κάποιος δημιουργεί κάτι με τις πράξεις και τις βουλήσεις του, δημιουργεί το υλικό σώμα, δημιουργεί το αίσθημα, δημιουργεί την αντίληψη, δημιουργεί τις νοητικές λειτουργίες, δημιουργεί τη συνείδηση».⁷

Δηλαδή, όπως ένας επιδέξιος ζωγράφος μπορεί να δημιουργήσει μια εικόνα όμορφη και καλά διαμορφωμένη, έτσι κι ένας επιδέξιος άνθρωπος με έναν καθαρό και ηθικό νου μπορεί να δημιουργήσει ένα όμορφο σώμα, με ευχάριστα αισθήματα, συναισθήματα, αντιλήψεις κ.λπ.

Από την άλλη πλευρά, όπως ένας αδέξιος ζωγράφος μπορεί να δημιουργήσει μια εικόνα άσχημη, παραμορφωμένη και δυσάρεστη, έτσι κι ένας αδέξιος και ανήθικος άνθρωπος με συγχυσμένο νου μπορεί να δημιουργήσει ένα άσχημο, παραμορφωμένο και δυσάρεστο σώμα, με δυσάρεστα αισθήματα,

⁷ S III, *Dutiyagaddulabaddha-sutta*, σ. 151.

συναισθήματα, αντιλήψεις, ιδέες και συνείδηση. Όπως επισημαίνει ο Βούδας:

«Το *κάρμα* (οι πράξεις) κάνει τον κόσμο να κινείται, οι πράξεις κάνουν αυτή τη γενιά να περιστρέφεται. Τα όντα δεσμεύονται από τις πράξεις τους όπως οι τροχοί ενός άρματος δεσμεύονται από τον άξονα».⁸

Η ζωή μας μπορεί να παρομοιαστεί επίσης με ηχώ, αντίλαλο. Αυτό που εκπέμπουμε επιστρέφει. Ό,τι δίνουμε λαμβάνουμε. Κάθε δράση μας έχει και μια αντίδραση, ένα αποτέλεσμα.

*Το κάρμα διαφοροποιεί τα όντα
σε κατώτερα και ανώτερα*

Το *κάρμα* παράγει τα αποτελέσματά του με διάφορους τρόπους. Υπάρχουν δύο γενικοί τρόποι με τους οποίους καρποφορεί:

1. Παράγει το είδος της επαναγέννησης, δηλαδή τη βασική συνείδηση της επαναγέννησης.
2. Παράγει διάφορα αποτελέσματα κατά τη διάρκεια μιας ύπαρξης.

Τη στιγμή του θανάτου, ένα συγκεκριμένο υπερσχύον *κάρμα* μπορεί να έρθει στο προσκήνιο του νου και να κατευθύνει το ρεύμα της συνείδησης στη νέα ύπαρξη, σε μια νέα επαναγέννηση. Μόλις συμβεί η επαναγέννηση, κάποια άλλα *κάρμα* ωριμάζουν κατά τη διάρκεια της ζωής φέρνοντας ευνοϊκά ή δυσμενή αποτελέσματα.

Τα καλά και τα άσχημα αποτελέσματα που προκύπτουν από το *κάρμα* δεν είναι ανταμοιβές ή τιμωρίες. Δεν επιβάλλονται

⁸ Μ II, *Vāseṭṭha-sutta*, σ. 196.

από εξωτερική δύναμη. Όπως όλοι οι άλλοι φυσικοί νόμοι, δεν απαιτούν νομοθέτη.

Οι πράξεις παράγουν τα αποτελέσματά τους φυσιολογικά, μέσω του νόμου της αιτίας και του αποτελέσματος που λειτουργεί στο ηθικό επίπεδο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του *κάρμα*, ο Βούδας εξηγεί πώς το *κάρμα* είναι η αιτία της διαφοράς ανάμεσα στην καλή ή την κακή τύχη των ανθρώπων. Συγκεκριμένα:

α) Μερικοί άνθρωποι έχουν σύντομη ζωή ή πεθαίνουν πρόωρα επειδή στο παρελθόν κατέστρεψαν τη ζωή άλλων όντων. Το καρμικό αποτέλεσμα του φόνου ζωντανών όντων φέρνει σύντομη ζωή. Αντιθέτως, άλλοι είναι μακρόβιοι, ζουν για πολύ καιρό, επειδή ήταν ευγενικοί και συμπονετικοί, είχαν σεβασμό για τη ζωή των έμβιων όντων. Μάλιστα, μπορεί και να συνέβαλαν στη συνέχιση και την παράταση της ζωής άλλων ανθρώπων.

β) Μερικοί είναι ασθενικοί και δεν έχουν καλή υγεία επειδή είχαν τραυματίσει και βλάψει άλλα όντα. Ενώ άλλοι είναι πολύ υγιείς επειδή δεν είχαν τραυματίσει και βλάψει άλλα όντα. Μπορεί μάλιστα και να βοήθησαν άλλα όντα να βρουν και πάλι την υγεία τους.

γ) Εκείνοι που ήταν συχνά θυμωμένοι και σκληροί γίνονται άσχημοι. Ενώ γίνονται όμορφοι αυτοί που ήταν υπομονετικοί, φιλικοί και μπορούσαν να συγκρατήσουν τον θυμό τους.

δ) Μερικοί είναι πλούσιοι επειδή ήταν γενναιόδωροι στο παρελθόν, ενώ άλλοι είναι φτωχοί επειδή ήταν φίλαυτοι και τσιγκουνήδες.

ε) Μερικοί δεν έχουν επιρροή, είναι αδύναμοι και ανίσχυροι, χωρίς αναγνωρισμένη αξία για τη θέση που κατέχουν, επειδή είχαν ζηλέψει την καλή τύχη και τις επιτυχίες των άλλων. Αντιθέτως, άλλοι έχουν επιρροή, έχουν αναγνωρισμένη αξία για τη

θέση που κατέχουν, επειδή είχαν χαρεί για την καλή τύχη και τις επιτυχίες των άλλων.

στ) Κάποιοι είναι έξυπνοι επειδή στο παρελθόν ήταν στοχαστικοί, φιλομαθείς και μελετηροί, διότι έψαχναν, έκαναν ερωτήσεις για να μάθουν και διερευνούσαν θέματα γνώσης. Αντιθέτως, άλλοι είναι ελαφρόμυαλοι, χαζοί και ανόητοι επειδή ήταν τεμπέληδες και αμελείς και διότι δεν σπούδαζαν, δεν σκέφτονταν και δεν διερευνούσαν θέματα γνώσης. Γι' αυτό και ο Βούδας λέει:

«Τα όντα είναι ιδιοκτήτες του *κάρμα* (των πράξεών) τους, κληρονόμοι των πράξεών τους, προέρχονται από τις πράξεις τους, σχετίζονται με τις πράξεις τους, έχουν τις πράξεις τους ως καταφύγιο τους.

Όποια πράξη (*κάρμα*) κι αν κάνουν—καλή ή φαύλη—αυτή θα έχουν ως κληρονομιά. Είναι η πράξη (το *κάρμα*) που διαφοροποιεί τα όντα σε κατώτερα και ανώτερα».⁹

Δεν είμαστε ανέλπιστα φυλακισμένοι στο παρελθόν μας

Οι δίδυμες διδασκαλίες για το *κάρμα* και την επαναγέννηση έχουν σημαντική επίδραση στον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τη ζωή μας. Πάνω απ' όλα, μας επιτρέπουν να καταλάβουμε ότι είμαστε πλήρως υπεύθυνοι γι' αυτό που είμαστε. Δεν μπορούμε να κατηγορούμε άλλους για τα προβλήματά μας, το περιβάλλον μας, την κληρονομικότητά μας, την τύχη μας ή την ανατροφή μας.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες μας έχουν μεν καταστήσει αυτό που είμαστε, αλλά ο λόγος που συναντήσαμε αυτές τις συνθήκες είναι το προηγούμενο *κάρμα* μας. Αυτό μπορεί αρχικά να

⁹ Μ III, 135. *Cūḷakammavibhaṅga-sutta*, σ. 202.

μοιάζει με απαισιόδοξο δόγμα. Φαίνεται να υπονοείται ότι είμαστε φυλακισμένοι των προηγούμενων *κάρμα* μας και ότι πρέπει να υποστούμε τα αποτελέσματά τους. Αυτή είναι μια παραμόρφωση και διαστρέβλωση της πραγματικότητας.

Είναι αλήθεια ότι πολύ συχνά πρέπει να έρθουμε αντιμέτωποι με τα αποτελέσματα του παρελθόντος *κάρμα* μας. Ωστόσο, είναι σημαντικό να καταλάβουμε ότι το *κάρμα* είναι πράξη εκ προθέσεως, εκούσια, ηθελημένη, και η εκούσια πράξη συμβαίνει πάντοτε στο παρόν και μόνο στο παρόν. Αυτό σημαίνει ότι είναι δυνατό στο παρόν να αλλάξουμε ολόκληρη την κατεύθυνση της ζωής μας.

Αν εξετάσουμε προσεκτικά τη ζωή μας, θα δούμε ότι η εμπειρία μας είναι δύο ειδών: πρώτον, η εμπειρία που έρχεται σ' εμάς παθητικά και την οποία λαμβάνουμε ακούσια· δεύτερον, η εμπειρία που δημιουργείται ενεργητικά μέσω των προθέσεων, των επιλογών και των διαθέσεών μας.

Η παθητική πλευρά της εμπειρίας είναι σε μεγάλο βαθμό η επίδραση του παρελθόντος *κάρμα*. Γενικά, πρέπει να το αντιμετωπίσουμε και να μάθουμε να το αποδεχόμαστε. Αλλά μέσα σε αυτούς τους περιορισμούς υπάρχει ένας χώρος: ο τεράστιος χώρος της παρούσας στιγμής στον οποίο μπορούμε να ανοικοδομήσουμε τον κόσμο μας με τον δικό μας νου.

Αν αφήσουμε τον εαυτό μας να κυριαρχείται από φαύλες σκέψεις, θα ζούμε ακόμα στη μιζέρια και στον πόνο, και θα συνεχίσουμε να καλλιεργούμε σπόρους για επαναγέννηση στον κόσμο της ταλαιπωρίας. Από την άλλη πλευρά, αν τηρήσουμε αγνή συμπεριφορά, αναπτύξουμε έναν νου καλοσύνης και κατανόησης, μπορούμε να μεταμορφώσουμε τον κόσμο μας και να οικοδομήσουμε έναν κόσμο γνήσιας ευτυχίας και ειρήνης.

Συνεπώς, δεν είμαστε ανέλπιδα φυλακισμένοι στο παρελθόν μας *κάρμα*, καθώς υπάρχει τρόπος να ξεφύγουμε απ' αυτό. Το *κάρμα* δεν είναι αμετάκλητη μοίρα, αλλά μια διαδικασία που μπορεί να επηρεαστεί και να αλλάξει μέσω των τωρινών πράξεών μας, μέσω της σωστής κατανόησης και της εξάσκησης στη

μετάβαση από την άγνοια και το πάθος στη σοφία και την ελευθερία. Η εξάσκηση περιλαμβάνει την ηθική διαγωγή (*sīla*), την αυτοσυγκέντρωση (*samādhi*) και τη σοφία (*paññā*), που αποτελούν την Ευγενή Οκταμελή Οδό.

Μέσω της εξάσκησης κάποιος μπορεί να ελαχιστοποιήσει τις αρνητικές συνέπειες του παρελθόντος *κάρμα* και να δημιουργήσει θετικές συνθήκες για ευημερούσα μελλοντική εξέλιξη. Μάλιστα, με περαιτέρω εξάσκηση, μπορεί να επιτύχει το τελικό *Νιμπάνα*, που είναι η οριστική απελευθέρωση από τον επώδυνο κύκλο των γεννήσεων και των θανάτων, καθώς και η πλήρης παύση του *κάρμα* (*kamma-nirodha*).¹⁰ Σε μια Ομιλία του ο Βούδας εξηγεί ποιοι είναι οι κύριοι νοητικοί παράγοντες για την προέλευση και παραγωγή του *κάρμα*, καθώς και ποιοι για τη διαφυγή απ' αυτό και την παύση του. Συγκεκριμένα:

«Οποιοδήποτε *κάρμα* διαπράττεται από απληστία (*lobha*), μίσος (*dosa*) και αυταπάτη (*moḥa*), είναι φαύλο (*akusala*) και αξιόμεμπτο κι έχει ως αποτέλεσμα την ταλαιπωρία (*dukkha-vipāka*). Αυτό το *κάρμα* οδηγεί στην προέλευση και παραγωγή περαιτέρω *κάρμα*, και όχι στην παύση του.

»Απεναντίας, οποιοδήποτε *κάρμα* διαπράττεται από μη απληστία (*lobha*), μη μίσος (*dosa*), μη αυταπάτη (*moḥa*), είναι καλό (*kusala*) και άμεμπτο, κι έχει ως αποτέλεσμα την ευτυχία (*sukha-vipāka*). Αυτό το *κάρμα* οδηγεί στην παύση του *κάρμα* (*kamma-nirodha*) και όχι στην προέλευση και παραγωγή του».¹¹

Πέρα από το *κάρμα*

Ο αιώτερος στόχος της διδασκαλίας του Βούδα δεν είναι απλώς να επιτευχθούν καλά αποτελέσματα με το καλό *κάρμα*. Αυτός είναι ένας εγκόσμιος στόχος. Ο πραγματικός στόχος

¹⁰ S IV, *Kamma-nirodha-sutta*, σ. 132· A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 415.

¹¹ A I, *Paṭhamanidāna-sutta*, σ. 263.

είναι να περάσει κάποιος εντελώς πέρα από την αλυσίδα του *κάρμα* και από τα αποτελέσματά του. Όσο συνεχίζουμε να κάνουμε *κάρμα* και να συσσωρεύουμε *κάρμα*, εξακολουθούμε να υποτασσόμαστε στη γέννηση και στον θάνατο, συναντώντας έτσι τον πόνο και την ταλαιπωρία σε ποικίλες μορφές στον κύκλο της επαναγέννησης.

Το αν ζει κάποιος τώρα σε κόσμο τυχερό ή ατυχή είναι δευτερεύον ζήτημα, δεδομένου ότι όλες οι καταστάσεις της ύπαρξης είναι ασταθείς, χωρίς ουσιαστική μονιμότητα. Το *κάρμα* δημιουργείται λόγω της προσκόλλησης σε καλές ή κακές πράξεις. Η προσκόλληση εγείρεται λόγω της άγνοιας. Με την ανάπτυξη της μνήμης, της ενσυνειδητότητας, της σοφίας και της διορατικότητας, μαθαίνοντας να βλέπουμε τα πράγματα όπως πραγματικά συμβαίνουν, μπορούμε να θέσουμε τέλος στην προσκόλληση και τελικά να αποσπαστούμε από το *κάρμα* και τα αποτελέσματά του.

Τότε ανακαλύπτουμε την ελευθερία πέρα από το *κάρμα*, την ελευθερία πέρα από τις συνεχείς επώδυνες επαναγεννήσεις.

